

картками споживача на право придбання товарів та іншими офіційними документами» (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991 р., № 3, ст. 13);

стаття 3 Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 28 січня 1991 року «Про відповідальність за порушення вимог режиму радіаційної безпеки, заготівлю, переробку і збут радіоактивно забруднених продуктів харчування» (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991 р., N 11, ст. 106);

Указ Президії Верховної Ради України від 21 січня 1992 року «Про відповідальність за виготовлення з метою збуту та збут підроблених купонів багаторазового використання» (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., N 18, ст. 246).

3. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк з дня опублікування цього Кодексу підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України перелік законодавчих актів, які мають бути визнані такими, що втратили чинність у зв'язку з набранням чинності цим Кодексом.

Президент України
м. Київ, 5 квітня 2001
№ 2341-III

Л. КУЧМА

МАТЕРІАЛИ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ

В.Я. Тацій, д.ю.н., професор,
академік НАН України, Президент
НАПрН України, ректор Націо-
нального університету «Юридична
академія України імені Ярослава
Мудрого»

ДЕСЯТЬ РОКІВ ЧИННОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У доповіді розглядаються проблеми застосування і наводяться шляхи вдосконалення кримінального законодавства України.

В докладі рассматриваются проблемы применения и приводятся пути усовершенствования уголовного законодательства Украины.

In a report the problems of application are examined and ways over of improvement of criminal statute of Ukraine are brought.

Першого вересня 2011 р. минає десять років від дня набуття чинності Кримінальним кодексом України, який Верховна Рада України ухвалила 5 квітня 2001 року. Прийняття Кримінального кодексу стало значною подією в політичному, економічному і суспільному житті України, адже побудова і функціонування правової демократичної держави не може відбуватися без існування ефективної законодавчої бази, яка б належним чином регулювала і охороняла суспільні відносини.

Ухваленню першого Кримінального кодексу незалежної України передувала багаторічна напружена робота провідних вчених та практиків України, результатом якої стало напрацювання низки базових, концептуальних положень (ідей), які не тільки втілилися у КК України, а й стали стрижнем сучасної кримінально-правової політики України та визначили подальший розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність на наступні роки. До концептуальних положень нового КК можна віднести такі.

1. У статті 3 КК вказується, що законодавство України про кримінальну відповідальність становить виключно Кримінальний кодекс, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Чинний КК України виходить із

необхідності відповідності кримінального законодавства Конституції України та її міжнародно-правовим зобов'язанням. Згідно із принципом конституційної відповідності КК не може як в цілому, так і в частині його окремих інститутів суперечити Конституції. Таким чином, КК максимально узгоджений з положеннями Конституції України, які мають пріоритетне значення для розвитку кримінального законодавства. Це, передусім, положення Конституції України про втілення в нашій державі принципу верховенства права, про визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю. Тому КК України передбачає доволі широке коло злочинів проти цих благ, а також достатньо суворі заходи відповідальності за них. Отже можна стверджувати, що КК 2001 р. не тільки проголошує, а й дотримується принципу конституційної відповідності. Його статті достатньо повно відображують конституційні положення щодо необхідності охорони особистих прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави.

2. Показовим для КК 2001 р. стало забезпечення наступності положень, що витримали апробацію часом і відповідають цивілізованим нормам кримінального права. Тому в ньому збережені всі вихідні положення, десятиліттями напрацьовані наукою кримінального права і відомі раніше діючому кримінальному законодавству. Зокрема, це норми про підстави кримінальної відповідальності, про межі чинності кримінального закону, форми вини, відповідальність за незакінчений злочин і злочин, вчинений у співучасті тощо. Як такий, що витримав апробацію часом і довів свою ефективність, збережений поділ КК на Загальну й Особливу частини та підхід до систематизації статей в Особливій частині КК за родовим об'єктом кримінально-правової охорони. Також у новому КК відбулася подальша диференціація системи Загальної частини: наразі вона побудована відповідно до етапів реалізації кримінальної відповідальності, чітка і зрозуміла, що дуже важливо при практичному застосуванні статей, які до неї включені. Щодо Особливої частини КК, то її система, запропонована в КК 2001 р., втілила не тільки певні теоретичні напрацювання з питань її побудови, але, що головне, визначила систему суспільних відносин та соціальних цінностей, що склалися в Україні в перші десять років її формування як незалежної демократичної держави і підлягають кримінально-правовій охороні.

3. Принциповим стало вирішення в КК 2001 р. питання щодо визначення ознак суб'єкта злочину. Відомо, що сучасна наука кримінального права та деякі законодавства припускають дуалізм щодо визна-

чення суб'єкта злочину і визнають ним не тільки фізичну, а й юридичну особу. Новий КК закріпив принципове положення, що «суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність» (ч.1 ст.18 КК). Таким чином, КК виходить із принципу монізму у визначенні суб'єкта злочину: ним може бути лише фізична особа, і це повністю відповідає принципу особистої і винної відповідальності особи за заподіяну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони.

4. Практика застосування та досвід реформування КК України 1960 р. змусили відмовитися в новому КК від низки попередніх положень. Чинний КК України виходить із необхідності деідеологізації та деміфологізації кримінального законодавства, що означає усвідомлення необхідності і можливості вирішення за допомогою КК суто практичних утилітарних завдань. Варто пам'ятати, що кримінальне право – це останній, крайній захід у боротьбі з негативними явищами в економіці та суспільному житті. Саме тому не можна захоплюватися надто популярною в буденній правосвідомості ідеєю посилення кримінальної репресії, а, навпаки, рухатися шляхом подальшої гуманізації кримінальної відповідальності.

Можна беззаперечно констатувати, що ціла низка положень КК України 2001 р. стала наочним втіленням ідеї гуманізації кримінальної відповідальності. Зокрема, це і масштабна декриміналізація діянь, які за КК 1960 р. визнавалися злочинами, і розширення в Особливій частині нового КК кількості норм, якими заохочується дійове каяття після вчинення злочину, і істотна гуманізація системи покарань. Зараз всі санкції статей Особливої частини чинного КК побудовані за схемою: від менш суворих покарань – до більш суворих, в них суттєво знижені розміри покарання за господарські, військові, необережні злочини, багато санкцій містять покарання, не пов'язані з позбавленням волі тощо.

Тенденція до гуманізації кримінального законодавства, започаткована КК 2001 р., знайшла своє подальше продовження у прийнятому 15 квітня 2008 р. Законі України № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності», який набув чинності 7 травня 2008 р. і яким було внесено зміни і доповнення у понад 90 статей КК. Аналіз норм, якими було доповнено КК України зазначеним Законом, свідчить, що положення, які в них передбачені, вносять суттєві корективи до вже усталених підходів, які раніше існували як в законодавстві, так

і в практиці призначення покарання. Вони є конкретним свідченням прояву тенденції в правотворчій і правозастосовчій діяльності, спрямованій на подальшу гуманізацію кримінальної відповідальності.

5. Виходячи з того, що КК України 2001 р. мав ґрунтуватися на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, була проведена значна робота по приведенню його норм у відповідність із міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Визначені в КК 2001 р. тенденції щодо імплементації загальновизнаних міжнародних стандартів з прав людини і громадянина, а також сприйняття базових принципів забезпечення міжнародного правопорядку за десять років чинності КК стали одними із ключових напрямів розвитку вітчизняного кримінального законодавства. Однак викликає занепокоєння той факт, що у науці кримінального права ще не створено належного та достатньо авторитетного алгоритму імплементації, на який би могли спиратися суб'єкти законодавчої ініціативи та законодавець при вирішенні питання введення положень міжнародних договорів до національного законодавства. Наочним прикладом цього стало прийняття 11 червня 2009 р. Верховною Радою України трьох антикорупційних законів: «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Цими законами мали бути імplementовані в національне законодавство України положення низки міжнародних угод, згоду на обов'язковість яких було надано Верховною Радою України. Але здійснено це було настільки невдало, що Верховна Рада України вимушена була двічі переносити термін введення їх в дію, а в січні 2011 р. зазначені закони взагалі були скасовані. І це не випадково, адже навіть поверховий аналіз тих змін та доповнень, які були внесені, зокрема, до КК України свідчив, що при застосуванні багатьох новел, які містилися в зазначених законах, слідчо-судова практика зіткнулася б із низкою труднощів та питань, одностайної та чіткої відповіді на які у нових нормах, на жаль, не містилося. Більше того, деякі із цих нововведень не узгоджувалися з багатьма чинними приписами КК щодо відповідальності за злочини корупційної спрямованості, а окремі положення були не тільки незрозумілими, а іноді й відверто помилковими як з точки зору їх змістовного викладення, так і з боку законодавчо-технічного оформлення, викладення та структуривання.

Прикро констатувати, але правова ситуація, що виникла із прийняттям зазначених антикорупційних законів, склалася незважаючи на те, що відповідні комітети Верховної Ради України, які готували проекти цих законів, неодноразово були попереджені науковцями щодо необхідності сутнісної переробки цих законопроектів, приведення їх у відповідність до принципів побудови законодавства про кримінальну відповідальність. Складається враження, що автори зазначених новел, ігноруючи слушні зауваження та пропозиції, пішли, як здається, найпростішим шляхом – здійснили імплементацію за рахунок «переписування» близько до тексту оригінала положень антикорупційних Конвенцій 1999 та 2003 років, створивши тим самим із загальних міжнародних рекомендацій та пропозицій для обговорення відповідні кримінально-правові норми, за якими оцінювалася б злочинна конкретна поведінка конкретних осіб, і повністю проігнорували національну доктрину кримінального права.

6. Десятирічна практика застосування Кримінального кодексу України показала, що стрижневими проблемами на сьогодні залишається не тільки якість, а й стабільність кримінального закону, незмінність його основних принципових положень і приписів. Тільки на підставі відносної стабільності законодавства може будуватися й досить стійка, цілеспрямована і прогнозована політика держави у боротьбі зі злочинністю. У той же час, залишаючись стабільним у своїх принципових положеннях, кримінальне законодавство повинне ефективніше реагувати на ті зміни, які відбуваються в політичних, соціально-економічних умовах життя суспільства і держави, адекватно відповідати на будь-які нові суспільно небезпечні виклики з боку злочинного середовища. Тільки виважене і розумне сполучення стабільності й динамічності норм закону про кримінальну відповідальність здатне забезпечити високу ефективність його приписів.

На жаль, ситуація, яка склалася сьогодні, викликає занепокоєння. Якщо звернутися до існуючої правотворчої діяльності в галузі кримінального законодавства, то останнім часом вона просто вражає своєю бурхливою стрімкістю та розмахом. Так, з 1 вересня 2001 р. змін та доповнень зазнали 198 статей КК, що становить більше 44% тих його статей, які існували в ньому на момент прийняття та набрання чинності. Тут виникає цілком закономірне запитання: про яку стабільність кримінального законодавства може йтися за такої стрімкості оновлення його приписів? Як за таких умов можна планувати перспективні, довгострокові заходи, спрямовані на ефективну протидію злочинності

і формувати на цій основі стійку і, головне, безпомилкову слідчо-судову практику? До того ж в останніх законодавчих актах про внесення змін до чинного КК простежується прагнення розв'язати засобами кримінального права «болючі» проблеми сучасного українського суспільства. Як це не прикро, але Верховна Рада України, очевидно, перебуває під впливом буденної суспільної правосвідомості, не оцінюючи її критично. Викладене дає підстави для висновку, що правотворчій діяльності останніх років властивий безсистемний багатогранний характер, а іноді навіть хаотичний характер, а законопроекти, що виносяться на розгляд парламенту, не завжди проходять належну наукову експертизу. Все це знижує ефективність запобіжної функції кримінального закону, негативно позначається на правозастосовчій діяльності й призводить до нігілістичного ставлення громадян до вимог закону. Очевидно, настав час обговорити ідею про створення єдиного у межах країни органу – Національної ради щодо запобігання злочинів, до складу якої могли б увійти представники науки, правоохоронних, судових органів, громадських організацій, фахівці в галузі профілактики злочинності. Однією із функцій цієї Національної ради, як видається, могла б стати і належна експертна оцінка відповідних законопроектів, спрямованих на протидію злочинності.

7. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що дослідження десятирічного досвіду застосування Кримінального кодексу України беззаперечно свідчить, що він пройшов випробування часом і став дійовим і достатньо ефективним правовим інструментом реалізації державної політики у сфері боротьби зі злочинністю в Україні. Чинний КК взяв до уваги досягнення сучасної науки кримінального права, він ґрунтується на Конституції України й загальноновизнаних ідеях і нормах міжнародного права, стверджує принципи гуманізму і законності. Утім практика застосування КК водночас висвітлила і певні проблеми. Зокрема, неузгодженість низки його положень із Кодексом України про адміністративні правопорушення призвела до збігу деяких диспозицій статей у цих нормативно-правових актах; в окремих випадках практика виявила невідповідну конкуренцію кримінально-правових норм. На практиці також виникають істотні труднощі під час застосування ст. 9 КК про врахування вироку суду іноземної держави, оскільки у Кримінально-процесуальному кодексі України не передбачено механізму реалізації цієї норми. Нарешті, досвід десяти років застосування КК України наочно свідчить, що не варто поспішати із внесенням змін і доповнень до кримінального законодавства, адже це негативно відбивається на якості останнього.

В.Д. Швець, к.ю.н., народний депутат України, Голова Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

ПРАКТИКА ВНЕСЕННЯ ЗМІН І ДОПОВНЕНЬ ДО КК УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ ТА ПРОРАХУНКИ

Доповідь присвячено проблемам законотворчої діяльності у галузі кримінального права, зокрема, розглянуто сучасні тенденції щодо вдосконалення кримінального законодавства, фактори що впливають на цей процес.

Доклад посвящен проблемам законодательной деятельности в области уголовного права, в частности, рассмотрены современные тенденции по усовершенствованию уголовного законодательства, факторы, влияющие на данный процесс.

A report is devoted to the problems of legislative activity in the field of criminal law, in particular, the last tendencies are considered on the improvement of criminal statute, factors influencing on this process.

Десять років чинності кодифікованого нормативно-правового акту – це, відверто кажучи, строк нетривалий. Разом із тим, якщо взяти до уваги історичні умови, у яких Кримінальний кодекс України 2001 року було розроблено, прийнято і вже 10 років триває його застосування, стає очевидним, що 1 вересня 2011 року – це дата непересічна. Навіть у стані фундаментальної трансформації суспільних відносин, державного устрою та правової системи, в якому Україна перебуває весь цей час, КК України виявився життєздатним, «живонародженим». Чого вартий один лише факт, що цей кодекс уже встиг «попрацювати» при двох редакціях Основного Закону України.

Проте внесення змін до КК України неминує. Для цього існує цілий комплекс причин, серед яких є як об'єктивні, так і суб'єктивні.

Далеко не всі зміни до кримінального законодавства є юридично бездоганними.

Тому абсолютно реалістичною мені видається оцінка Голови Верховної Ради України, яка була дана в минулому році під час урочистого засідання парламенту з нагоди 20-річчя Декларації про державний суверенітет України:

«... постійне внесення змін і доповнень до закону негативно впливає на стабільність законодавства в цілому і правову передбачуваність,